

IZLAGANJA

Stipan Trogrlić

PROGONI I STRADANJA KATOLIČKE CRKVE NA PODRUČJU DANAŠNJE POREČKE I PULSKE BISKUPIJE 1945. – 1947.

dr. sc. Stipan Trogrlić, viši znanstveni suradnik
Institut društvenih znanosti Ivo Pilar – Područni centar Pula
Izvorni znanstveni rad
UDK: 94(497.5 ISTRA)''1945/1947'' [272:262.3 POREČ-
KA I PULSKA] (000.282)(000.322)(091)
Primljeno: 15. 03. 2014.

Na području onog dijela Istre koji je poslije rata pripao Jugoslaviji (Zona B) civilni (upravni) organi vlasti bili su kotarski, gradski i mjesni Narodnooslobodilački odbori na čelu s Oblasnim NOO-om za Istru. Cjelokupan društveni život kontrolirala je sve-moćna Partija uz pomoć sveprisutne tajne policije – Odjeljenja za zaštitu naroda (OZNA), odnosno kasnije Uprave državne bezbednosti (UDBA). Po međunarodnom pravu, Vojna uprava Jugoslavenske armije (VUJA) trebala je nadzirati, do potpisivanja mirovnog ugo-vora s Italijom, da privremena civilna vlast poštuje i provodi ranije, tj. talijansko zakonodavstvo. Međutim, novi organi vlasti uvodili su nove, revolucionarne odredbe na udaru kojih se našla i Kato-lička Crkva u Istri. Zapravo, svi progoni i stradanja Crkve u Istri proizlazili su iz komunističkog modela vlasti koji, s jedne strane, egzistira na stalnom podgrijavanju teze o ugroženosti od vanjskog i unutrašnjeg neprijatelja, a s druge strane, na potrebi apsolutne kon-trole cjelokupnog društvenog života. Budući da je Katolička Crkva u Istri po sebi unutarnji neprijatelj, podvrgnut Vatikanu, vanjskom neprijatelju, a usto teško ju je podvrći redovitim mehanizmima kon-trole, onda su progoni i represija ostali jedino sredstvo njezina dr-žanja pod kontrolom.

Ključne riječi: Istra, Katolička Crkva, »narodna vlast«, progoni, stradanja.

Prostorni, crkveno-vjerski i državno-politički okvir

Teritorijalni opseg Porečke i Pulske biskupije u današnjim granicama odredile su dvije bule: *Locum beati Petri* pape Lava XII. iz 1828. godine i *Prioribus saeculi* pape Pavla VI. od 17. listopada 1977. godine. Prvom su se bulom Porečka i Pulska biskupija, dotada odvojene biskupije, ujedinile pod vlašću zajedničkog biskupa, ali su pravno ostale zasebne dijeceze. Biskupija je obuhvaćala prostor zapadne i južne Istre te je bila podijeljena na sedam dekanata: Poreč, Rovinj, Kanfanar, Motovun, Pula, Vodnjan i Labin. Drugom bulom Pazinska apostolska administratura sa šest dekanata (Kršan, Pićan, Pazin, Buzet, Oprtalj i Umag), dio Tršćanske biskupije, pripojena je Porečkoj i Pulskoj biskupiji. Budući da je bulom *Prioribus saeculi* određeno da se crkvene granice »uvijek poklapaju s granicama Talijanske Republike s jedne strane i Jugoslavenske republike s druge strane, a unutar te Države s međama Slovenije i Hrvatske«, kapelanije Pregara, Gradina i Topolovac, predmet dugog spora između Pazinske administrature i Apostolske administrature za Slovensko primorje¹ sa sjedištem u Kopru pripale su novouspostavljenoj Koparskoj biskupiji, a župe Kaštel, Savudrija i kapelanija Sveta Marija na Krasu, u prošlosti dio Piranskog dekanata, tj. Koparske biskupije, postale su dijelom Porečke i Pulske biskupije.²

Prema crkvenim statistikama, 40-ih godina 20. stoljeća, u 13 navedenih dekanata nalazilo se 108 župa i 27 kapelanija. Svjetovnih svećenika bilo je 138, a redovničkih 29. Četiri muška reda (benediktinci, franjevci-opservanti, franjevci-konventualci i salezijanci) imala su svoje zajednice u Novigradu (Dajla), Rovinju, Puli i Pazinu. Osam ženskih redovničkih nominacija (1. Suore Zelatrici del Sacro Cuore di Gesù, 2. Suore della Provvidenza della Congregazione di san Gaetano, 3. Suore della Congregazione Divini Salvatoris, 4. Suore Clarisse Francescane del Santissimo Sacramento, 5. Suore

1 Radilo se o dijelovima Goričke, Koparske i Riječke biskupije koji su se poslije Drugog svjetskog rata našli u sastavu NR Slovenije. Biskupijski arhiv u Poreču (dalje: BAP), Apostolska administratura u Pazinu (dalje: AAP), Jurisdikcija II, Pregara, Gradina Topolovac.

2 *Istarska Crkva jedna. Proslava crkveno-pravnog ujedinjenja, travanj 1978.*, Župni ured Eufrazijeve bazilike, Poreč, 1978., str. 6; Dragutin NEŽIĆ, *Od Apostolske administrature u Pazinu do jedinstvene biskupije u Poreču 1947.-1978.*, Biskupski ordinarijat u Poreču i Istarsko književno društvo (dalje: IKD) Juraj Dobrila, Poreč – Pazin, 1988., str. 37.

del Sacro Cuore di Gesù e Maria, 6. Suore della Congregazione della Santa Famiglia, 7. Suore Minime dell'Addolorata, 8. Suore della Congregazione delle figlie di San Giuseppe) imalo je svoje zajednice (samostane) u 11 istarskih mjesta: Brtonigla, Buje, Labin, Motovun, Novigrad, Pazin, Poreč, Pula, Rovinj, Umag, Vodnjan. U tim zajednicama živjela je 221 sestra. Bilo je 225.405 vjernika katolika.³

Istarski biskupi tršćanski i koparski Antonio Santin i Raffaele Radossi bili su po nacionalnosti Talijani, što se nikako ne smije izgubiti iz vida kad se govori o njihovu javno-političkom djelovanju u poratnom vremenu. Santin, svećenik Porečke i Pulske biskupije, rođeni Rovinjac, nakon pet godina provedenih na mjestu riječkoga biskupa, godine 1938. imenovan je tršćanskim i koparskim biskupom. Normalizacija odnosa između fašističkog režima i crkvene vlasti na području Tršćanske i Koparske biskupije bila je ne samo posljedica potpisivanja Lateranskih ugovora između Mussolinijeve vlade i Svete Stolice,⁴ ili »približavanja srednjih talijanskih slojeva Crkvi i davanja Crkvi važne uloge u lokalnoj zajednici«,⁵ nego i osobnog Santinova zauzimanja.⁶ Godine 1942., nakon smrti Trifuna Pederzollija, za porečko-pulskog biskupa imenovan je Raffaele Radossi, franjevac konventualac s otoka Cresa. Rođen je u hrvatskoj obitelji Radoslović. Majka mu, navodno, nije ni poznavala talijanski jezik,⁷ u kući se, znači, govorilo hrvatski. Tijekom školovanja na talijanskim crkvenim učilištima Radossi se priklonio talijanskom

3 *Stato personale e locale delle unite diocesi di Parenzo e pola, per l'anno 1942.*, Tipographia G. Coana e & figli Parenzo 1942.; *Prospetto delle diocesi di Trieste e Capodistria, persone-chiese, benefici-istituti*, Pasqua 1940.

4 Lateranski su ugovori potpisani 11. veljače 1929. Sastoje se od triju dijelova: ugovor, konkordat i financijska konvencija. Ugovor potvrđuje osnivanje Države Grada Vatikana, katolička vjera proglašava se državnom vjerom. Konkordatom je precizirana nadležnost Crkve i države u vjerskim pitanjima, utvrđuje se uvođenje katoličkog vjeronauka u javne škole, dok Financijska konvencija precizira svotu koju će Sveta Stolica dobivati od države kao nadoknadu. Guido ZAGHENI, *L'età contemporanea. Corso di storia della Chiesa*, Edizioni San Paolo, Milano, 1996., str. 261-262.

5 Paolo BLASINA, *Vescovo e clero nella diocesi di Trieste-Capodistria*, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia, Trieste, 1993., str. 14.

6 Noviji historiografski radovi prikazuju različite, često suprotstavljene *povijesne narative* o biskupu Santinu. Usp. Marko MEDVED, Historiografske podjele oko biskupa Santina, u: *Histria*, 1 (2011.) 1, str. 113-135, dok biskupovo riječko razdoblje nastoje smjestiti u prostor i vrijeme bez nacionalnih ili ideoloških predrasuda i stereotipa. ISTI, Riječki biskup Antonio Santin (1933. – 1938.), u: *Croatica Christiana Periodica*, 31 (2012.) 70, str. 117-143.

7 Autor je informaciju čuo od blagopokojnog Ivana Graha.

nacionalnom krugu, što će zorno izraziti i promjenom prezimena.⁸ Ne raspoložemo informacijama o njegovu odnosu prema fašizmu u međuratnom razdoblju.

Prema stoljetnoj praksi Katoličke Crkve da se na područjima gdje još nisu utvrđene državne granice uspostavi apostolska administratura s upraviteljem koji ima ovlaštenja rezidencijalnog biskupa, Sveta Stolica je za dio Tršćanske i Koparske biskupije i Goričke nadbiskupije, koji je poslije Drugog svjetskog rata pripao Jugoslaviji, imenovala slovenskog svećenika Franca Močnika apostolskim administratorom obiju administratura. Kad je u rujnu 1947. porečko-pulski biskup Raffaele Radossi napustio Istru, Mihael Toroš, također Slovenac, imenovan je administratorom Porečke i Pulske biskupije. Kako Močniku, kao talijanskom državljaninu, nije bio dopušten boravak u Jugoslaviji, Sveta Stolica je apostolskim administratorom jugoslavenskoga dijela Tršćanske i Koparske biskupije imenovala Dragutina Nežića, tadašnjeg duhovnika u Bogoslovnom sjemeništu u Zagrebu. Uredi administrature nalazili su se u Pazinu, zbog čega se uobičajio naziv Pazinska apostolska administratura. Kad je Toroš 1949. godine imenovan goričkim apostolskim administratorom, za njegova nasljednika u ulozi apostolskog administratora Porečke i Pulske biskupije određen je Dragutin Nežić koji je 1950. imenovan biskupom. Tako je Dragutin Nežić u svojoj osobi ujedinio crkvenu upravu čitave hrvatske Istre.⁹

Jugoslavensko-talijanski prijevori po završetku Drugog svjetskog rata oko toga kome će pripasti Istra i čitava Julijska Venecija,¹⁰

8 Ivan GRAH, *Istarska Crkva u ratnom vihoru (1943. – 1945.)*, II. izd., IKD Juraj Dobrila, Pazin, 1998., str. 118.

9 Dragutin NEŽIĆ, *Od apostolske administrature u Pazinu do jedinstvene biskupije u Poreču*, str. 9-13.

10 Za nekadašnje anektirane austrijske posjede na svojoj istočnoj granici – grofovije Goricu i Gradišku, grad Trst s okolicom, dijelove Kranjske i Koruške te Istru s kvarnerskim otocima (osim otoka Krka) Italija je već otprije, s jasnim teritorijalnim zahtjevom, upotrebljavala naziv Venezia Giulia. U hrvatskoj i slovenskoj historiografiji kao »ekvivalent, ne i prijevod«, talijanskog naziva Venezia Giulia redovito se sve donedavno rabio naziv Julijska krajina. Kako se u novije vrijeme češće koristi naziv Julijska Venecija, i u ovom će radu biti upotrebljavan taj naziv. Julijska Venecija, grad Zadar te dalmatinski otoci Lastovo i Palagruža formalno-pravno pridruženi su Italiji Rapallskim mirovnim ugovorom, potpisanim 1920. između Kraljevine SHS i Kraljevine Italije, da bi Rimskim ugovorom iz 1924. Kraljevina SHS prepustila Italiji i tadašnji grad Rijeku, koji je odmah uključen u sastav Julijske Venecije. Franko DOTA, *Zaraćeno poraće. Konfliktni i konkurentski narativi o stradanju i iseljavanju Talijana Istre, Srednja Europa*, Zagreb, 2010., str. 7-9; Franco CECOTTI,

Jugoslaviji ili Italiji, privremeno su riješeni sporazumom između vlada Velike Britanije i SAD-a i jugoslavenske vlade, potpisanim u Beogradu 9. lipnja 1945. godine. Nešto kasnije (20. lipnja) Beogradski sporazum potvrđen je i operacionaliziran u Devinu. Prema tim sporazumima, Julijska Venecija podijeljena je između angloameričke i jugoslavenske vojne uprave. Crta razdvajanja, poznata kao »Morganova linija«, tako nazvana prema američkom generalu Morganu koji ju je predložio, išla je na sjeveru od austrijske granice do Kobarida, zatim se spuštala istočno od Tolmina i Gorice. Od Gorice je skretala još nešto istočnije da bi se zaustavila na uskom pojasu južno od Trsta. Zapadno od Morganove crte nalazila se Zona A, s tim da je grad Pula s najužom okolicom ušao u sastav Zone A (pod angloameričkom vojnom upravom), a istočno od crte razdvajanja bila je Zona B – pod Vojnom upravom Jugoslavenske armije (dalje: VUJA). U točki 7. Devinskog sporazuma eksplicitno je istaknuto: »Ovaj ugovor ni u kom pogledu ne prejudicira niti tangira definitivnu pripadnost dijela Julijske Venecije Italiji zapadno od linije. Isto tako ni jugoslavenska vojna okupacija ni administracija dijelom Julijske Venecije istočno od linije ni u kom pogledu ne prejudicira niti tangira definitivnu pripadnost toga područja.«¹¹

Na području Zone B civilni (upravni) organi vlasti bili su Narodnooslobodilački odbori (dalje: NOO)¹² na čelu s Oblasnim NOO-om za Istru (dalje: ONOI), čije je sjedište do 12. lipnja 1945. bilo u Puli, a otada do njegova ukidanja 31. studenog 1947. u Labinu. Na nižoj hijerarhijskoj razini nalazili su se kotarski, gradski i mjesni odbori. Pri ONOI-u osnovano je 17 odjela ili organizacijskih jedinica – od Odjela za unutarnje poslove do Privrednog vijeća za Istru, Rijeku i Slovensko primorje.¹³ Uz odjele djelovale su i tri oblasne komisije:

Julijska Venecija, u: *Istarska enciklopedija*, Miroslav BERTOŠA – Robert MATIJAŠIĆ (ur.), Leksikografski zavod Miroslav Krleža, Zagreb, 2005., str. 359.

11 Juraj HRŽENJAK (ur.), *Istra i Slovensko primorje u borbi za slobodu kroz vjekove*, Rad, Beograd, 1952., str. 585.

12 Općim zakonom o narodnim odborima, koji je donio Prezidijum Narodne skupštine FNRJ 21. svibnja 1946. godine, Narodnooslobodilački odbori (NOO) preimenovani su u Narodne odbore (NO). *Službeni list FNRJ*, br. 43, Beograd, 28. svibnja 1946.

13 Radilo se o sljedećim jedinicama: Unutrašnji poslovi, Tajništvo, Financijski odjel, Poljoprivredni odjel, Odjel trgovine i opskrbe, Odjel obrta, trgovine, rudarstva, Prosvjetni odjel, Prometni odjel, Zdravstveni odjel, Socijalni odjel, Socijalno-zdravstvena zaštita, Odjel rada, Oblasna uprava na-

Agrarna komisija, Komisija za ratne štete i Komisija za ratne zločine te Okružni sud i Javno tužiteljstvo za Istru. Cjelokupan život kontrolirala je svemoćna Partija pomoću svoje sveprisutne tajne policije – Odjeljenja za zaštitu naroda (dalje: OZNA).¹⁴ Strah od OZNE, koji su sijali njezini službenici, odražavao se u izreci koja se širila među običnim pukom: »OZNA sve dozna.« Prema međunarodnom pravu, Vojna uprava Jugoslavenske armije (VUJA) trebala je, do potpisivanja mirovnog ugovora s Italijom, nadgledati da privremena civilna vlast provodi ranije, tj. talijansko, zakonodavstvo. No kako su odnosi između Kraljevine Italije i Svete Stolice uređeni konkordatom iz 1929., koji je Crkvi osiguravao niz povlastica,¹⁵ biskupi su računali na to da će se nova vlast pobrinuti da se odredbe konkordata poštuju. Kad su vidjeli da od poštivanja konkordata nema ništa te da civilna vlast donosi propise suprotne odredbama konkordata (pitanje vjeronaučne pouke i civilnog braka), ustali su u obranu prava Crkve, što je onda često pripisivano njihovu nacionalističkom ili čak fašističkom djelovanju. Nakon potpisivanja Pariškog mirovnog ugovora, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ 16. rujna 1947. donio je ukaz o proširenju odredaba ustava i zakona FNRJ na područje nekadašnje Zone B.¹⁶ Time je otvorena nova stranica u izgradnji državne vlasti na području Istre. ONOI je raspušten 30. studenog 1947. dok su

rodnih dobara, Planska komisija, Kontrolna komisija i Privredno vijeće za Istru, Rijeku i Slovensko primorje. Državni arhiv u Pazinu (HR-DAPA) – 79, Oblasni Narodni odbor za Istru, Sumarni inventar, sv. 1., autor: Ljiljana RADALJAK.

14 OZNA (Odjeljenje za zaštitu naroda), sigurnosno-obavještajna služba Jugoslavije osnovana 13. svibnja 1944. pri Povjerenstvu za narodnu obranu Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije (NKOJ), strogo centralizirana obavještajna organizacija s jedinstvenom upravljačkom strukturom i metodama rada na teritoriju čitave Jugoslavije. U ožujku 1946. od Prvog i Drugog odsjeka OZNA-e formirana je Uprava državne bezbednosti (UDBA), koja preuzima poslove OZNA-e. *Hrvatski leksikon*, II. svezak, L-Ž Antun VUJIĆ (ur.), Leksikon d.o.o., Zagreb, 1997., str. 219. Usp. Orietta MOSCARDA OBLAK, *Contributo all'analisi del potere popolare in Istria e a Rovigno (1945.)*, u: *Quaderni, Centro di Ricerche storiche*, Rovinj, 2003., str. 61-74.

15 Poznati Lateranski ugovori između Sv. Stolice i Kraljevine Italije, potpisani 11. veljače 1929. u palači sv. Ivana Lateranskog u Rimu, sadržavali su tri dijela: ugovor, konkordat i financijski sporazum. Ugovorom je utvrđeno formiranje države na području grada Vatikana. Priznanje katoličke vjere kao državne vjere stavljeno je u prvi članak ugovora. Konkordat je definirao odnose države i Crkve na vjerskom području. Država je priznavala nerazrješivost braka, klerici su oslobođeni služenja vojnog roka, u javnim školama uveden je vjeronauk kao obvezan predmet. Financijski sporazum određena je svota koju će Sveta Stolica dobivati od talijanske države na ime odštete. Guido ZAGHENI, *L'età contemporanea*, IV, str. 261-262.

16 Juraj HRŽENJAK (ur.), *Istra i Slovensko primorje*, str. 621.

kotarski, odnosno gradski odbori neposredno vezani uz vlast svoje republike, dotično uz resorna ministarstva.

Zločin bez kazne – fizičke likvidacije

Nova, revolucionarna vlast, stvarana po modelu ruske boljševičke vlasti, još je tijekom rata, po kratkom postupku obračunavala s »narodnim neprijateljima«, među koje su ubrojeni mnogi svećenici, samo zato što nisu »jasno i glasno« podržali tu vlast. Za vrijeme kratkotrajne partizanske vlasti od 13. rujna do početka listopada 1943. po istarskim je mjestima kružio »sablasi autobus smrti« koji je »narodne neprijatelje« odvodio u pazinski Kaštel odakle su mnogi, bez ikakva sudskog procesa, osuđeni na smrt i bačeni u neku od istarskih kraških jama. Župnik u Rovinjskom Selu Angelo Tarticchio bačen je u boksitnu jamu na Lindaršćini 19. rujna 1943. godine. Biskup Radossi od slične je sudbine spasio župnika u Šišanu Camilla Ammirattija, također zatočenog u pazinskom Kaštelu.¹⁷ Bogoslova Vladimira Vivodu i oca mu Anselma partizani su noću krajem kolovoza 1944. uhitili u rodnoj kući u Štrpedu (kod Buzeta) i obojicu nakon zvjerskog mučenja strijeljali na rubu Motovunske šume.¹⁸

Na listi bujske OZNA-e godine 1946. našli su se Libero Colomban, upravitelj župe Nova Vas (nad Mirnom), Giuseppe Rocco, župnik u Grožnjanu, te Francesco Bonifacio, kapelan u Krasici (Umaški dekanat). Označeni kao neprijatelji narodne vlasti i protivnici priključenja Istre Jugoslaviji trebali su biti likvidirani od narodne straže. Unatoč prijetnjama, sva trojica su odlučila ostati. U to da im se ozbiljno radi o glavi prvi se uvjerio Bonifacio. U predvečerje 11. rujna 1946., dok se pješice vraćao iz Grožnjana, gdje se ispovjedio kod tamošnjeg župnika i zadržao u dužem razgovoru, dočekala ga je narodna straža i odvela ga u nepoznatom pravcu. Neki svjedoci potvrdili su da su ga vidjeli »u društvu« dvojice jugoslavenskih milicionera, a nekoliko metara dalje primijetili su još dvojicu milicionera. Otada se Bonifaciju izgubio svaki trag, a s vremenom su se proširile

17 Ivan GRAH, *Udarit ću pastira. Sudbina nekih crkvenih djelatnika od 1940. do 1990 na području današnje Porečke i Pulske biskupije*, Josip Turčinović d.o.o., Pazin, 2009., str. 11-14.

18 *Isto*, str. 23.

verzije o izdavačima naredbâ, načinu i izvršiteljima, kao i o mjestu njegova ubojstva. Pretpostavlja se da je bačen u neku od tamošnjih jama.¹⁹ Strahujući da bi i njih mogla progutati noć, Colomban i Rocco u listopadu su napustili Istru i spas potražili u obližnjem Trstu.²⁰

Kazimir Paić, kao župnik u rodnoj župi Sveti Ivan od Šterne, nakon kapitulacije Italije aktivno se uključio u NOP, zbog čega su ga Nijemci uhitili i odlučili deportirati u Njemačku u neki od tamošnjih logora. Na intervenciju biskupa Radossija Nijemci su ga oslobodili. Prema Biskupovoj preporuci, kako bi izbjegao daljnje neugodnosti, sklonio se u franjevački samostan kod Padove. Krajem svibnja 1944. svojevoljno je napustio samostan i otišao u Trst gdje se javio za domobranskog vojnog kapelana. Pri povlačenju njegove jedinice krajem travnja 1945. prema Austriji, i Paić je krenuo s njom. Kod Šempetra nedaleko Gorice slovenski partizani su iznenadili bjegunce na spavanju, razoružali ih i strijeljali 29. travnja 1945. godine.²¹

Napadi i optužbe protiv biskupa Radossija i Santina

U lipnju 1945., prigodom jednog povratka iz Pule, koja se kao dio Zone A nalazila pod angloameričkom vojnom upravom, biskup Radossi doživio je prometnu nezgodu. U očekivanju često prolazećeg biskupova tamnozelenog automobila na relaciji Poreč – Pula i u obrnutom pravcu, iza granične rampe u Vodnjanu, kojom je počinjala Zona B pod upravom VUJA-e, na cesti prema Kanfanaru iskopan je jarak na koji je naletio biskupov automobil. Biskup je glavom udario u vjetrobran. Zadobio je ozljede zbog kojih je kraće vrijeme zadržan u pulskoj bolnici, nakon čega je kućni oporavak duže potrajao.²²

Kad je Saveznička komisija 23. ožujka 1946. došla u Pulu, biskup Radossi smatrao je svojom dužnošću posjetiti članove Komi-

19 Archivio privato Antonio Santin (dalje: APAS) 8/1a/1/n. 97, Arresto del sacerdote don Francesco Bonifacio, settembre 1946.; prema: Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze dall'archivio privato*, MGS Press, Trieste, str. 323; GRAH, Ivan, *Udarit ću pastira*, str. 17-18; Ettore MALNATI (ur.), *Fedele a Cristo fino al martirio. Beato don Francesco Bonifacio*, Diocesi di Trieste, Trieste, 2008., str. 29.

20 Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze*, str. 45, 124.

21 Ivan GRAH, *Udarit ću pastira*, str. 17.

22 Antonietta CORSI, *Ricordo del vescovo mons. Raffaele Radossi. Con i ricordi di mons. Bommarco e mons. Radole ed altri*, Unione degli Istriani, Trieste, [s. n.], str. 26.

sije i upozoriti ih da bi »na licu mjesta« trebali proučiti situaciju Pule i Istre. Sumnjao je da je »izneseno mišljenje« njegova klera, zaista stvarno mišljenje svećenstva. Pod iznesenim mišljenjem Radossi je očito aludirao na izjavu svećenika u »Spomenici« izručenoj Savezničkoj komisiji u Pazinu 19. ožujka 1946. godine u kojoj istarski svećenici traže sjedinjenje Istre s Hrvatskom u Jugoslaviji. Radossi je bio uvjeren da je Spomenica napravljena i uručena pod pritiskom vlasti. Smatrao je kako se najveći dio njegovih svećenika ipak protivi sjedinjenju Istre s Hrvatskom i to je, prema njemu, bilo stvarno mišljenje njegova klera.²³

Zvane Črnja, dežurni animator napada na biskupa Radossija, nije vodio računa o tome da se u vrijeme posjeta Savezničke komisije biskup nalazio u Puli. Zato je i mogao napisati kako je Komisiju u porečkoj bazilici dočekaao »zloglasni biskup Radossi (...) s grupom reacionara«. Na ovu očitu netočnu konstrukciju autor je lako nadodao i onu drugu o vjerojatno prethodno organiziranom susretu biskupa s Komisijom.²⁴ Čitatelju je ostavljeno da sam pretpostavi o čemu se u bazilici razgovaralo i u što je Radossi nastojao uvjeriti Komisiju.

U rujnu 1946., nakon krizme u župi Žbandaj (kod Poreča), biskupa Radossija su »lokalni bukači« uhvatili u partizansko kolo. Tim činom željelo se poniziti biskupa i sam sakrament krizme. Ovaj je događaj biskupu Radossiju bio povod za preseljenje u Pulu u kojoj se, pod zaštitom Angloamerikanaca, osjećao sigurnije.²⁵ I dalje je putovao po Istri obavljajući pastoralne pohode. Iz sigurnosnih je razloga bio obučen u civilno odijelo. Na svakom »bloku« morao je pokazati dokumente (propusnicu). Jednom prigodom na jugoslaven-skoj strani »bloka« u Vodnjanu revnom zapovjedniku uredni dokumenti nisu bili dovoljni. Zadržao je biskupa, odveo ga u posebnu prostoriju, ispitivao ga i na kraju mu naredio da se skine do gola.²⁶

23 Lettera di S. E. Il Vescovo alla città di Pola (bez datuma), u: *L'Arena di Pola*, god. II, br. 72 (Pula, 24. ožujka 1946.), str. 1.

24 Zvane ČRNJA, *U krvi rođeno*, Matica hrvatska, Zagreb, 1948., str. 200.

25 Ivan GRAH, Bogojavljenje 1950. u Žbandaju, u: *Ladonja*, god. XXII, br (190), srpanj-kolovoz 2001., str. 16.

26 Antonietta CORSI, *Ricordo del vescovo*, str. 28.

Novi bijes vlasti biskup Radossi navukao je na sebe konferencijom održanom u Puli 7. travnja 1946. na kojoj je upozorio na ozbiljno ugrožavanje vjerskih sloboda u Zoni B. Jasno, bez zadržske, pozivajući se na brojne činjenice, progovorio je o položaju svećenika i Katoličke akcije. Optužbe, progoni, čas otvoreno čas prikriiveno neprijateljstvo prema biskupu i svećenicima u suprotnosti su s proklamiranim slobodama te nisu najbolje jamstvo demokratičnosti režima koji se takvim prikazuje – rekao je biskup.²⁷ Sad su sve ugroženiji bivali njegovi pastoralni pohodi župama biskupije. Zadnju krizmu kao porečko-pulski biskup održao je 10. listopada 1946. u Filipani. Ispred crkve čekali su ga provokatori i napadači. Upravitelj župe Vodnjan Rodolfo Toncetic, opazivši nakane »grupe« muškarača, dao je znak biskupovu vozaču da autom dođe pred sakristiju. Toncetic i drugi svećenici okružili su biskupa i dopratili ga do automobila te je tako izmakao napadačima.²⁸

Prije nego što će u rujnu 1947. napustiti Istru, biskup Radossi je, po tko zna koji put, prozvan kao sluga međunarodnog imperijalizma. Jednom su ga, na putu prema Puli, zaustavili jugoslavenski pogranični organi na graničnom prijelazu između Zone A i Zone B kod Vodnjana i izvršili pretres automobila. Pronađene cigarete i hrana bile su dovoljan razlog da se biskup optuži zbog pokušaja ilegalnog prebacivanja robe reakcionarnim elementima u Puli. Tvrđilo se kako je Radossi posjedovao dvije lažne osobne iskaznice i jednu ispravnu. Čak su donesene i tri fotografije s triju različitih iskaznica.²⁹ Istrgnutim citatima iz propovijedi, u kojima je Radossi branio svetost privatnog vlasništva, željelo ga se prikazati kao protivnika agrarne reforme, a time i kao neprijatelja siromašnih slojeva (seljaka, kolona i radnika) koji s neskrivenim oduševljenjem pozdravljaju mjere agrarne reforme.³⁰

Poučen iskustvom sprečavanja njegova dolaska u Kopar 19. lipnja 1946. za blagdan sv. Nazarija, zaštitnika biskupije, Santin je

27 Marcello BOGNERI, *Cronache di Pola 1939-1947*, Unione degli Istriani di Trieste, Trieste, 1990., str. 67.

28 *Isto*.

29 *Glas Istre*, br. 447, Rijeka, 12. veljače 1947., str. 2. Ovdje se ne treba isključiti montaža. Biskup je bio i previše poznata osoba da bi se služio sitnim prijeverama poput lažnih osobnih iskaznica.

30 *Glas Istre*, br. 425, Rijeka, 17. siječnja 1947., str. 2.

1947. obavijestio VUJA-u o svojoj nakani da na svetčev dan posjeti Kopar te održi procesiju i pontifikalnu misu prigodom koje bi podijelio sakrament potvrde (krizme). Nije zaboravio zamoliti vlast da osigura mir i red. Budući da nikakve informacije o protivljenju njegovu posjetu Kopru nisu stizale ni od VUJA-e, ali ni od kotarskih vlasti Kopra, biskup je 19. lipnja iz Trsta brodom stigao u Kopar. U luci ga je dio naroda srdačno dočekaao, ali su se čuli i uzvici: »Ne želimo fašiste!« Iz luke se uputio u zgradu sjemeništa odakle je, u pratnji kanonika, trebao krenuti prema katedrali. I upravo kad se spremao krenuti prema katedrali, u sjemenište su ušla četiri čovjeka tražeći od biskupa, „u ime naroda“, da odmah napusti Kopar. Iako je neka Kopranka, socijalistička aktivistkinja, upozorila biskupa na zavjeru koju su mu spremili »njezini«, bilo je prekasno. Još dok je razgovarao s ovom Koprankom, u sjemenište je provalilo stotinjak ljudi prijeteci biskupu i vičući kako odmah mora otići iz grada. Potom su biskupa zgrabili i, vukući ga po stubama te udarajući šakama i drvenim letvama po glavi, odveli u sjemenišno dvorište. Svega okrvavljena nastavili su povlačiti i udarati dok su izvana, preko sjemenišnog zida, navaljivali novi napadači. Tek tada je intervenirala Milicija i tako spasila biskupa od novih nasrtaja. U kamionu jugoslavenske vojske i pod zaštitom vojnika Santin je prebačen do mjesta Albaro Vescova, gdje se nalazio blok koji je dijelio Zonu B od Zone A. Tu ga je preuzela saveznička vojska i odvela u biskupsku rezidenciju u Trstu.³¹

Zastrašivanja, prijetnje i sudski procesi svećenicima

U euforičnim trenutcima oslobođenja Istre nije se zaboravio »neprijateljski rad« dijela svećenika. Na središnjoj proslavi, koja se održala u pulskoj Areni 12. svibnja 1945., Josip Šestan, predsjednik Jedinствene Narodnooslobodilačke fronte za Istru (dalje: JNOFI), u nazočnosti 30.000 ljudi nije mogao ne spomenuti djelatnost reakcije, kojoj su se pridružili »nekoji nazovi narodni svećenici«. Poimence

31 Antonio SANTIN, *Al tramonto, ricordi autobiografici di un vescovo*, Edizioni LINT, Trst, 1978., str. 179-182; APAS 15/5 a/nn. 5-7, Resoconto del vescovo al cardinale Luigi Maglione sull'aggressione di Capodistria (manoscritto) 21 giugno 1947. Prema: Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze*, str. 352-354.

su apostrofirani tršćanski i koparski biskup Antonio Santin te svećenici Zvonimir Brumnić i Božo Milanović. Može se samo pretpostaviti kako su na dio indoktrinirane mase djelovale Šestanove riječi da su spomenuti svećenici i biskup surađivali s okupatorom, šaljući vjernike u SS-odrede i TODT te im govoreći kako ih partizani vode u propast.³² Prema Milanoviću, Brumniću i »nekoliko prodanih duša oko njih«, još je oštrij bio istup Dušana Diminića, tajnika JNOFI-je, i to na Prvoj konferenciji Plenuma Oblasnog odbora JNOFI-je koja se održala u Poreču 21. svibnja 1945. Diminić je spomenuo da su svećenici imali štab u Trstu koji je, pod izlikom širenja hrvatske riječi, surađivao s Nijemcima i pisao laži o progonima Crkve te da su »blebetali o boljševizmu«, a sve s ciljem razbijanja NOP-a.³³

Biskup Santin 12. lipnja 1945. u izvješću upućenom papi Piju XII. detaljno opisuje vjerske prilike u svojoj biskupiji. Spomenuo je napade nove vlasti na njega osobno te naveo kako je u pulskome tisku nazvan vođom reakcije. Svećenike su prozivali reakcionarima, a zbog optužaba i pritisaka petorica ih je pobjegla iz Tršćanske i Koparske biskupije, dok je jedan svećenik u zatvoru proveo skoro mjesec dana. Zanimljivo je biskupovo opažanje na kraju izvješća. Vjera nije ugrožena izravnim napadima nego suptilnim metodama onemogućavanja vjernikâ u obavljanju njihovih dužnosti. Naime, nedjeljom su u manjim mjestima, upravo u vrijeme mise, organizirani obvezatni sastanci koji su u pravilu završavali plesom (partizanskim kolom, op. aut.), a djevojke koje su bile pripadnice partizanskih jedinica, davale su vrlo loš moralni primjer time što su živjele i spavale s muškim pripadnicima tih jedinica. Svećenici su u svojim izvješćima često obavješćivali biskupa o opadanju vjerskog i mo-

32 *Glas Istre*, br. 38, Pula, 14. svibnja 1945., str. 1-2. Organizacija TODT nazvana je po svom osnivaču Fritzu Todtu, njemačkom inženjeru i nacističkom časniku. Kao poluvojna inženjerijska postrojba u prijeratnom vremenu sudjelovala je u izgradnji mreže autocesta u Njemačkoj. Nakon izbivanja Drugog svjetskog rata TODT postaje isključivo vojna organizacija, da bi poslije Todtove pogibije 1942. Albert Speer organizaciju priključio Ministarstvu za naoružanje i ratnu proizvodnju. Tijekom zadnjih dviju ratnih godina za TODT je, pod prinudom, radilo oko 1,4 milijuna radnika. Izvor: Wikipedia, slobodna enciklopedija.

33 *Glas Istre*, br. 42, Pula, 24. svibnja 1945., str. 1. Ovaj istup protiv svećenika Diminić ne spominje u svojim kasnijim pisanim sjećanjima. Usp. Dušan DIMINIĆ, *Sjećanja. Život za ideju*, Istarska županija – Savez udruga antifašističkih boraca Istarske županije – Savez antifašističkih boraca Primorsko-goranske županije – Udruga antifašističkih boraca grada Rijeke, Adamić, Labin – Pula – Rijeka, 2005.

ralnog života seoskog stanovništva, koje je bilo prilično podložno samovolji lokalnih šefova.³⁴

Najteža je situacija bila u sjevernom, graničnom području Zone B. Paola Zechina, župnika Materade (kod Umaga), optuživalo se za špijunažu u korist Engleza. Kad se ovaj, unatoč stalnim pritiscima i provokacijama, nije micao iz Materade, protjeran je u Italiju. Biskup Santin je u dopisu NOO-u grada Umaga ukazivao na nezakonitost u postupku protjerivanja župnika Zechina, kojemu nije dokazana nikakva krivica, osim činjenice da među župljanima navodno nije uživao simpatije, što nije bilo dovoljnim razlogom da se zatraži njegov odlazak iz župe.³⁵ Ponekad je i sama nazočnost na nedjeljnoj misi bila dovoljna da se dobije etiketa reacionara ili fašista, nakon čega je slijedilo pojačano praćenje dotične osobe, da bi se potom konstruirale optužbe i sudski procesi. Jasno, sve to utjecalo je na opadanje pohađanja crkve, posebice nedjeljnih misa.³⁶

Od optužaba na račun Vatikana i domaćih biskupa, koje se proglašavalo slugama fašizma i međunarodnog imperijalizma, brzo se prelazilo i na svećenike – vjerne sljedbenike izdajničke politike svojih pastira. Takvi su se svećenici nakon javnog žigosanja nadzirali i potajno uhodili, a vjernike koji su ih posjećivali nazivalo se »reakcionarima i fašistima«. Umaški župnik Pietro Cenati i njegov pomoćnik Emiliano Gambosa optuženi su zbog organiziranja antislavenskog odbora, a svemu je bila kriva njihova aktivnost u okviru umaške Katoličke akcije, u koju su se masovno učlanjivali mladići i djevojke. Za vjernike je svaki kontakt s Gambosom bio kompromitirajućim, zbog čega se on – kako ne bi svoje vjernike doveo u neugodnu situaciju – povukao u izolaciju i živio poput mizantropa. Gambosa je neka žena, koja je redovito dolazila u Crkvu, optužila zbog antislavenske propagande; potjecala je iz komunističke obitelji, a bila je udana za mjesnog uglednika, pa se može pretpostaviti da je kao špijunka bila ubačena u umašku župu.³⁷

34 APAS 4/Inn, 59-63, Antonio Santin, *Relazione a Pio XII.*, 12. lipnja. 1945., prema: Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze*, str. 117.

35 Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze*, str. 117-118. Određeni broj župljana vlast je, tj. lokalni moćnici, uvijek mogla nagovoriti (čitaj: prinuditi) na svjedočenje protiv svećenika.

36 Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze*, str. 118.

37 Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze*, str. 118-119.

U pet »Izvjješća o neprijateljstvima u Istri«, sastavljenima tijekom srpnja, biskup Santin detaljno nabraja antivjerske poteze komunističkih vlasti u Istri, no ovdje ćemo se ograničiti samo na neke krupnije iskaze neprijateljstva prema Crkvi.

Podđakonu Antoniju Dessantiju iz Buja bilo je onemogućeno otputovati u Goricu radi polaganja ispita na tamošnjoj Teologiji. Tinjanski župnik Zvonimir Brumnić, »voljen od župljana zbog svoje dobrote i predanosti pozivu«, pred partizanskim prijeljama morao se skloniti u Bazovicu. Kada je narod podnio peticiju za povratak njihova župnika, iz Pazina je u Tinjan bila upućena skupina sa zadatkom na skupovima iznositi optužbe protiv Brumnića. Martin Tavčar, župnik u Krbunama (Pićanski dekanat), i Josip Ogrinec, župnik u Grimaldi (Buzetski dekanat), nalazili su se u zatvoru skoro mjesec dana, a da sud u to vrijeme nije podignuo nikakvu optužbu protiv njih. Nakon protesta župljana Tavčar je pušten na slobodu, dok je Ogrinec i dalje zadržan u pazinskom zatvoru.³⁸

U župi Sveti Matej-Cere (kod Žminja) članovi ONOI-a naredili su župniku Atiliju Palmanu da obustavi održavanje vjeronauka u crkvi sve do dobivanja dopuštenja pulskih civilnih vlasti. No kad je Palman došao u Pulu radi dobivanja obavijesti o pravu održavanja vjeronauka, odgovoreno mu je da smije držati vjeronauk samo prvopričesnicima, i to isključivo u Crkvi, te zapriječeno određenim mjerama u slučaju podučavanja djece »svih uzrasta«. Ivan Motika, jedan od komunističkih prvaka u Istri, govorio je o prevelikoj orijentiranosti klera prema Rimu, zbog čega je smatrao kako bi u Zagrebu trebalo ustoličiti neovisnog primasa.³⁹ Kao posljedica komunističke propagande javlja se održavanje sahrana bez svećenika; pritom su članovi Partije obilazili obitelji, uvjeravajući ih u nepotrebnost crkvenoga pogreba.⁴⁰

Na pojedinim skupovima govornici su spominjali »novu vjeru« u kojoj neće biti krštenja, ispovijedi ili sakramenta braka. Po-

38 APAS 8/I a/1n. 107, Relazione del vescovo su atti ostili a Buie, Antignana, ecc., 10. luglio 1945. Prema: Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze*, str. 316-317.

39 Radilo se o programu stvaranja tzv. narodne, o Rimu i papi, neovisne Crkve.

40 APAS 8/I /nn 101-102, Relazione del vescovo su atti ostili a Parenzo, Pisino, Pinguento, ecc., 16 luglio 1945. Prema: Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze*, str. 317.

sljedice zastrašivanja ubrzo postaju vidljivima, stoga je u nekim krajevima narod počeo osjetno manje nego ranije posjećivati crkvu. Iako nisu predstavljali izravan napad na Crkvu, primjeri zajedničkog života »drugova i drugarica« bez crkvenog vjenčanja doživljavali su se kao napad na katoličke moralne vrijednosti.⁴¹ Ivan Žufić, župnik u Sv. Petru u Šumi, zbog svoje popularnosti i utjecaja na narod smetao je narodnoj vlasti pa je odlučeno da se isprovocira njegov odlazak iz župe. Na ovu vijest svi su župljani, osim pet obitelji, potpisali peticiju u kojoj traže Žufićev ostanak. No OZNA je poslala svojeg dužnosnika koji je uništio spomenutu peticiju kao pisani dokaz o zauzimanju župljana za župnika Žufića prije nego što je dostavljena vlastima.⁴²

Ubojstvo svećenika Miroslava Bulešića u Lanišću

Uz velike poteškoće, zahvaljujući u prvome redu samoorganizaciji mještana i pomicanju već utvrđenog početka mise s 9 na 8 sati ujutro, namjere napadača iz okolnih mjesta da ometu održavanje krizme u Lanišću 24. kolovoza 1947., kao što se to dan ranije dogodilo u Buzetu, nisu uspjele. Dok se vani, pred crkvom, »ratovalo«, u crkvi je obavljen obred krizme. Po završetku obreda Jakob Ukmar, djelatelj krizme, Miroslav Bulešić, Ukmarov pratilac, profesor i podravnatelj u Pazinskom sjemeništu, i domaći župnik Stjepan Cek uputili su se prema župnom stanu. Petnaest minuta iza njih napadači, koji su za vrijeme krizme uzaludno nastojali provaliti u crkvu, krenuli su prema župnom stanu s jasnom nakanom da, kad već nisu mogli u crkvu, na silu uđu u župni stan. Međutim, i ovaj su put pred kamenjem branitelja morali ustuknuti.⁴³ U međuvremenu je u selo stigla milicija, što je i kod vjernika i kod svećenika izazvalo olakšanje. Bili su uvjereni da će milicija braniti »javni red i mir«. Zapovjednik milicije je nakon pisane zamolbe župnika Ceka došao

41 APAS 8/I a/I nn, 99, 100, 110, Relazione del vescovo su atti ostili a Pregara, Portole ecc., 19 luglio 1945. Prema: Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze*, str. 318.

42 Ne bez ironije, uz ovu mjeru OZNA-e biskup Santin dodaje: »U Zoni 'B', kao što je poznato, vlada narod.« Relazione del vescovo sui atti ostili a Pisino, S. Pietro in Selve, ecc., luglio 1945., APAS, 8/I a/1/nn, 93. Prema: Sergio GALIMBERTI, *Santin. Testimonianze*, str. 319-320.

43 Arhiv Istarskog književnog društva Juraj Dobrila u Pazinu (dalje: AH IKD), Dnevnik duhovnika Štefana Ceka (fotokopija) (dalje: Dnevnik), str. 38.

u župni stan s namjerom da sa svećenicima popriča o netom minulim zbivanjima. Ni pet minuta od dolaska zapovjednika na vrata su počela lupati trojica muškaraca. Na Cekovo pitanje što žele, odgovorili su da bi htjeli razgovarati s popovima. Cek je bio uvjeren da je nazočnost zapovjednika milicije jamstvo sigurnosti pa je, nakon kraćeg krzmanja, ipak otvorio vrata. Sad su na vratima bila ne trojica nego deseterica koja su bijesno vikala: »Borili smo se i još ćemo se boriti!«⁴⁴

Evo kako je događaje nakon upada provalnika u župni stan opisao očevidac Stjepan Cek, laniški župnik:

U kući je bjesnio pakao. Strašne psovke, urlanje, razbijanje stakala posuđa. Ja – tvrd. Rulja trči po stepenicama u I. kat. Lupa, razbija, urla. Dugo to trajalo. Pretražuju valjda sve. Bili su i na potkrovlju i ondje prevezali konop za... Vraćaju se u prizemlje, idu u dvorište, razbijaju taxi kojim se Ukmar doveo, vraćaju se natrag, bijesno psuju i urliču 'Gdje je onaj treći vrug? Dva smo već regulali, kud se treći skriva'?(...)⁴⁵

U tim trenutcima u župnom uredu dvama ubodima nožem u predjelu vrata ležao je mrtav Miroslav Bulešić, na prvome katu župnog stana teško izudaran po glavi i tijelu zapomagao je mons. Ukmar, dok se župnik Cek spasio sakrivši se ispod stuba. Za njega je vjerojatno bio pripremljen konop, kasnije pronađen u potkrovlju župnog stana.⁴⁶ U 16.30, istoga dana kad se dogodio zločin, četveročlana ekipa na čelu s javnim tužiocem za Istru Andrijom Grpcem, u nazočnosti dvojice svjedoka iz mjesta, izvršila je očevid crkve, župnog stana i njihove okolice. U župnom uredu *uz lijevi zid sobe – gledano od vratiju – velika lokva krvi, u kojoj leži glavom i gornjim dijelom tijela liješ pokojnog Bulešića Miroslava. (...)*⁴⁷

Najvjerojatnije je odmah po završetku očevida tijelo pokojnog Bulešića prekriveno plahtom. Javno tužilaštvo odlučio je da se

⁴⁴ AH IKD, Dnevnik, str. 39.

⁴⁵ AH IKD, Dnevnik, str. 40.

⁴⁶ Isto.

⁴⁷ Županijski sud u Puli (dalje: ŽSP), Okružni sud za Istru – Pula (dalje: OSIP), Kazneni spisi protiv Stjepana Ceka i družine K-65/47, Uvidaj i nalaz vještaka, Zapisnik o istražno-kriminalnom uviđaju sastavljenom u ime Javnog tužilaštva za Istru u Pazinu, dne 24. kolovoza 1947. Predmet: Istražno-kriminalni uviđaj crkve, župnog dvora i njihove okolice.

obdukciju nad ubijenim Bulešićem izvrši 25. kolovoza. Prije same obdukcije mrtvac je premješten u kuhinju. Zadatak je povjeren liječnicima dr. Ivanu Matijašiću, liječniku iz Pazina, i dr. Albertu Argentieriju, kotarskom liječniku u Buzetu. Nejasno je zbog čega se na početak obdukcije čekalo sve do 20.00 sati navečer. Nije isključena mogućnost da se liječnike nastojalo uvjeriti što bi trebali napisati u nalazu. Kako rezultati nalaza nisu išli na ruku zataškavanju ili umanjivanju zločina, očito je da liječnici nisu podlegli diktatu nego su profesionalno obavili svoj posao. U svojstvu pomoćnika obdukciji su nazočili Ivan Grabar, student medicine, asistent u bolnici u Pazinu, i Ivan Della Grotta, grobar u Pazinu. Zdenko Bačić, pravni referent Javnog tužilaštva, u svojstvu istražitelja, i Nikola Černea, referent Pododsjeka za suzbijanje kriminaliteta kotarskog NO-a Buzet, nazočili su kao predstavnici vlasti. Za svjedoke su pozvani Jakov Grbac i Ivan Grbac, obojica iz Lanišća, uz napomenu da su hrvatske nacionalnosti i nisu »u rodu s oštećenima«. Udovoljeno je molbi župnika u Zamasku, novoimenovanog laniškog kapelana, Petra Matijašića da bude nazočan prilikom obdukcije.⁴⁸

Nakon što su svjedoci potvrdili da se radi o posmrtnim ostatcima svećenika, »njima nepoznata imena«, koji je asistirao na krizmi u Lanišću, a liječnici konstatirali kako je riječ o njima poznatom svećeniku Miroslavu Bulešiću, podravnatelju i profesoru u Pazinskom sjemeništu, pristupilo se pregledu i obdukciji (u izvorniku: »paranju leša«). U zaključku vještaci potvrđuju da je uzrok smrti izljev krvi prouzročen dvjema ranama: na predjelu podbratka s desne strane rana zadana oštrim bodežom dužine 5 i dubine 8 cm. Sedam centimetra ispod ove rane »uzduž ruba desnog sternocleidomastoideusnog mišića« nalazila se druga rana, zadana također oštrim oružjem, širine 3 cm i dubine 5 cm. Dok je prvom ranom prerezana grkljanska šupljina u predjelu jabučice, drugom je to isto učinjeno s unutrašnjom »iugularnom venom«. Iako su obje rane zadane neposredno jedna za drugom, velikom žestinom i oštrim bodežom, pretpostavlja se da je donja rana zadana ranije. Naime, donja rana, iako je i ona

48 ŽSP, OSIP, Uviđaj i nalazi vještaka, Zapisnik o istražno-liječničkom pregledu i paranju leša pok. Miroslava Bulešića 25. kolovoza 1947.

bila smrtonosna, ne bi izazvala trenutnu smrt, koja je nastupila nakon druge, gornje, rane. Na žrtvi nisu pronađeni tragovi koji bi upućivali na pokušaje samoobrane ni tragovi zlostavljanja nakon smrti.⁴⁹

U polusvjesnom stanju Ukmar je popodne, malim kamionom, u pratnji Stjepana Ceka, prebačen u Pazinsko sjemenište. Berard Barčić, profesor u sjemenišnoj gimnaziji, očevidac tog događaja, zapisao je: *Taj dan 24. kolovoza, na blagdan sv. Bartola apostola, mučenika, ja sam zamijenio vlč. Bulešića u Kanfanaru: Vratio sam se u četiri sata poslije podne. Ušao sam u sjemenište. Vladala je posvemašnja tišina, nigdje nikoga. Penjući se u svoju sobu začuh snažan poziv: 'Berarde, Berarde, brzo dolje'! Bio je to glas laniškog župnika Stjepana Ceka. Potrčao sam k njemu. Izašli smo pred sjemenište. Na cesti je stajao neugledni kamioncin. Na njemu je bio položen msgr. Ukmar. Ja sam već ranije poznavao msgr. Ukmara. No, sad ga nisam prepoznao, toliko je bio iznakažen. Župnik Cek, ja i vozač kamioncina prihvatili smo msgr. Ukmara i unijeli ga u sjemenište.*⁵⁰ Božo Milanović je kod vlasti ishodio dopuštenje da po Ukmara dođe automobil talijanskog Crvenog križa i prebaci ga u Trst. Međutim, vlast je ubrzo promijenila odluku: umjesto u Trstu bit će hospitaliziran u Rijeci. Dva su razloga toj nagloj promjeni: vlast se, s jedne strane, plašila negativna odjeka u zapadnoj javnosti slike i riječi nasmrtno pretučenog Ukmara, a s druge strane, željela ga je imati na dohvat pred predstojeće ispitivanje i sudski proces.

O teškim, po život opasnim ozljedama nanesenim mons. Ukmara jasno govori liječnički nalaz. Pozvan u sjemenište u Pazin da pruži pomoć mons. Ukmara, kamo je ovaj prebačen nakon zločina u Lanišću, dr. Matijašić je u 16.30 došao u sjemenište i pregledao pacijenta. U nalazu je utvrdio da je glava pacijenta deformirana uslijed tumefakcije s obiju strana glave, obje su usne otečene s lijeve strane i ekhimotične. Na glavi su utvrđene 3 male, ne duboke ozljede i hematomi na oba oka. Iz obiju nosnih šupljina tekla je krv. Na tijelu, od pupka do desnoga boka nalazila se modrica dugačka oko 20 i široka 2,5 cm. Na temelju iskaza fra Berarda Barčića da je pacijent, čim je

⁴⁹ Isto.

⁵⁰ Berard BARČIĆ, *Poratna sjećanja jednog franjevca*, Franjevački provincijalat, Zadar, 2008., str. 48-49.

prevezen, izmokrio pola čaše krvave i mutne mokraće, da se pacijent žalio na bol u predjelu desnog dijela trbuha, a na svaki pritisak na bubrege bolno reagirao, liječnik je pretpostavio kako je desni bubreg ozlijeđen. Na kraju dr. Matijašić smatra da su ozljede na glavi izazvane udarcima šakom i tvrdim predmetom, a one na trbuhu motkom ili štapom ili komadima stolice. Glede Ukmarova oporavka nije bio optimističan s obzirom na njegovu visoku starost. Na Matijašićevu preporuku, budući da u Pazinu nije bilo uvjeta za liječenje, Ukmar je u 1 sat poslije ponoći kolima hitne pomoći prebačen u bolnicu Sv. Duh u Rijeci iako je, kao što je spomenuto, bilo određeno da će biti prebačen u Trst. U trenutku prijevoza u ambulantnim kolima došao je svijesti – pitao je kamo ga voze.⁵¹

Kao što se moglo i očekivati, po završetku krizme u Lanišću slijedila su uhićenja, podizanja optužbi, sudski proces i izricanje presude. Pred Okružnim sudom u Pazinu vođen je sudski proces protiv dvojice svećenika, laniškog župnika Ceka i biskupova izaslanika Ukmar te jedanaest civila (7 iz Lanišća, 2 iz Brgudca, 1 iz Rašpora i 1 iz Račje Vasi). Presuda je izrečena 2. listopada 1947. Prvooptuženoga Stjepana Ceka teretilo se za četiri kaznena djela protiv države i naroda. Po svim točkama optužbe Cek je proglašen krivim. Izrečena mu je jedinstvena zatvorska kazna u trajanju od šest godina te gubitak građanskih prava u trajanju od 2 godine nakon izdržavanja kazne.⁵²

Drugooptuženi Ukmar proglašen je krivim zato što ne samo da nije ništa poduzeo da spriječi provokacije, iako je bio dobro upoznat s organiziranjem provokacija, nego je inicijatora provokacija Ceka podupirao u njegovim nakanama. Izrečena mu je kazna od mjesec dana zatvora. Vrijeme koje je Ukmar proveo na liječenju (26. kolovoza – 2. listopada) tretirano je kao vrijeme provedeno u istražnom zatvoru, a kako se vrijeme provedeno u istražnom zatvoru ubrajalo

51 ŽSP, Zapisnik o saslušanju svjedoka i stručnjaka, sastavljen u ime Javnog tužioca za Istru, u Pazinu 25. kolovoza 1947.

52 Arhiv postulaturne bl. Miroslava Bulešića, sv. 6, U ime naroda, Presuda, Posl. Br. K. 65/47. Pazin, 2. listopada 1947.

u izdržavanje kazne, Ukmar je odmah po donošenju presude pušten na slobodu.⁵³

Sedmorica stanovnika Lanišća – Ivan Grbac Zvanuc, Josip Žmak, Josip Grbac Antun Grbac, Petar Žmak, Josip Krizmanić i Ivan Grbac Ivić – optuženi su za sudjelovanje na sastanku u kući Josipa Žmaka večer uoči krizme na kojemu je, u prisutnosti župnika Ceka, odlučeno da se na dan krizme izazove nered. Odlučeno je da organizirana straža vjernicima i krizmanicima iz sela Brgudca, Raspora, Prapoća, Podgaća i Račje Vasi, koja su bila dio župe Lanišće, onemogućiti ulazak u crkvu u Lanišću za vrijeme krizme. Sva sedmorica Lanišćana osuđena su na kaznu od šest do deset mjeseci zatvora, s tim da im se vrijeme provedeno u istražnom zatvoru računalo u izdržavanje kazne.⁵⁴

Stvarni krivci za zločin – Slavko Sanković, Elvis Medica, Josip Božić i Srećko Brajković, za koje je utvrđeno, a i sami su to priznali, da su bili sudionici mase koja je provalila u župni stan i izazvala opći nered u kojemu se dogodio opisani zločin, proglašeni su krivima, ali ne zbog zločina nego zato što su nasjeli na provokaciju župnika Ceka i provalili u župni stan. Zbog toga su kažnjeni na zatvorsku kaznu od tri do pet mjeseci. No Sanković je oslobođen optužbe jer je u općem metežu zadao smrtnu udarce svećeniku Bulešiću. Svjedokinja Ruža Buždon, iskaz iz istražnog postupka – da je Sankovića vidjela kako okrvavljenih ruku i s nožem u ruci izlazi iz župnog stana – pred sudom je preinačila u izjavu kako nije sigurna je li Sanković u rukama imao nož ili nešto drugo, ili joj se sve to samo pričinilo. Ružin iskaz iz istražnog postupka demantirale su tri svjedokinje koje su tvrdile da su Sankovića vidjele u isto vrijeme kad i ona te da u to vrijeme, iako je imao ruke okrvavljene, nije u njima imao nož. Samo Sankovićevo priznanje – da je ruke raskrvavio o staklo za vrijeme gužve u župnom stanu, a što je sud uvažio kao istinu, bilo bi komično da se takvim priznanjem nije pokušao opravdati zločin.⁵⁵

53 *Isto.*

54 *Isto.*

55 *Isto.*

Vrlo zanimljiv i znakovit događaj dogodio se u rujnu 1943. u Buzetu. Partizani su nakon preuzimanja vlasti u gradu, pred hotelom, postrojili »narodne neprijatelje«, među kojima se nalazio i jedan svećenik. Partizanski sektaš Nikola Čehić tom je prigodom rekao: *Pustite svećenike, s njima ćemo se obračunati kasnije*. Isti Čehić, u skorašnjem povlačenju pred njemačkom protuofenzivom, našao se u društvu s Marčelom Klarićem, poznatim narodnjakom, koji je pod Italijom robijao zbog svog hrvatstva. Bez ikakva povoda Čehić je priprijetio Klariću: »Tebe ćemo ubiti jer si narodnjak, a nisi komunista.«⁵⁶ Čini nam se da ovaj događaj dosta zorno dočarava stanje svijesti kod onih kojima je na prvome mjestu bila »čistoća revolucije«, a takvih je bila većina u vodstvu čitavog jugoslavenskog, pa onda i istarskoga NOP-a. I zaista, nakon rata likvidiran je ne samo Klarić nego još sedam istarskih narodnjaka, praktičnih vjernika: Viktor Levak, Mate Peteh, braća Ivan i Karlo Rajko, Josip Banovac, Franjo Bratulić i Ivan Jurman.⁵⁷

Stradavanja redovničkih zajednica

Samostane franjevacu opservanata u Puli, Pazinu, Rovinju, Lošinju i Nerezinama, koji su se dotad nalazili pod Venecijanskom provincijom sv. Franje, preuzeli su 1947. hrvatski franjevci Zadarske provincije sv. Jeronima. Zgrade samostana u Rovinju i Pazinu odmah su proglašene općenarodnom imovinom, nad kojom su nadzor imali tamošnji gradski odbori.⁵⁸ Dio pazinskog samostana nacionaliziran je za potrebe nekih odjela ONOI-a koji su iz Labina preseljeni u Pazin. Obećanje prilikom useljavanja tih odjela, da će se poštivati pravilo klauzure i samostanski red, ostalo je samo obećanje. U samostan su se uselile i žene, a ponašanje novih stanovnika

56 Svjedočanstvo pok. Stanka Macuke (lipanj 1996. i prosinac 1997.), tada umirovljenog župnika u Buzetu, inače očevidca ratnih i poratnih zbivanja na Bužeštini, u posjedu autora teksta.

57 Ivan GRAH, *Udarit ću pastira*, str. 111-113.

58 Ministarstvo unutrašnjih poslova NR Hrvatske rješenjem br. 35175-IV-1948. od 6. IX. 1948. pravno je sankcioniralo pitanje vlasništva nad franjevačkim samostanima Venecijanske provincije tako što je zabranilo djelovanje franjevaca ove provincije, a samostanske zgrade u Pazinu, Rovinju, Nerezinama i Malom Lošinju proglašene su narodnom imovinom kojom će upravljati izvršni odbori NOO-a dotičnih mjesta. AH IKD, Osobni fond Bože Milanovića (dalje: OFD Milanović), Pismo Komisije za vjerske poslove B. Milanoviću, br. 1337/1948, Zagreb, 30. listopada 1948.

često je takvo da fratrima onemogućava obavljanje njihovih dužnosti. Vrata samostana stalno su bila otvorena, kasno noću, uz psovke i viku dolazilo se u samostan i sviralo na harmoniju. U takvoj situaciji gvardijan samostana Atanazije Kocijančić upozorio je vlast da će fratri, ako se situacija ne popravi, morati napustiti samostan, a to će, pripominje Kocijančić, izazvati sablazan kod naroda.⁵⁹

Sudski proces protiv franjevaca samostana sv. Antuna u Puli pokazat će kako vlast nije previše brinula o sablazni. Talijanski franjevci ovog samostana, vjerujući u poštivanje vjerskih sloboda, ostali su u samostanu i nakon što je Pula došla pod jugoslavensku vlast. Kao znak prihvaćanja nove stvarnosti bilo je njihovo sudjelovanje na proslavi priključenja Pule Jugoslaviji u samome središtu grada, kod Slavoluka Sergijevaca, znamenitog antičkog povijesnog spomenika.⁶⁰ Poziv organizatora na proslavu fratri su najvjerojatnije shvatili kao znak kurtoazije prema kojemu su se tako i postavili, bez obzira na njihovo osobno neslaganje s razvojem političko-diplomatske situacije koja je dovela do dolaska Pule pod jugoslavensku komunističku vlast.

Unatoč ovome znaku dobre volje fratara, samostan je bio pod stalnom prismotrom UDBA-e koja je tražila zgodnu prigodu za obračun s fratrima. Kad je fra Simpliciano Gomiero naivno uletio u zamku dvojice agenata UDBA-e, po nacionalnosti Talijana, i prihvatio njihovu ponudu da u samostanu instalira radiopostaju kojom će, nakon što su ga agenti poučili rukovanju, slati poruke o gospodarskom, vjerskom i političkom stanju u Istri, tražena prigoda se ukazala.⁶¹ UDBA, koja je znala za fratrovo privremeno javljanje, upala je u samostan 6. studenog i uhitila svu trojicu članova samostana: Simpliciana Gomiera, gvardijana Serafina Mattiela i Kornelija Hrelju te Ambrogija Bellata iz rovinjskoga samostana koji se zatekao u pulskom samostanu. U hajci na fratre uhićeni su još i Bernardin Beninac iz rovinjskog samostana i ranije spomenuti Atanazije Koci-

59 AH IKD, OFD Milanović, fasc: M2A085, Pismo A. Kocijančića Komisiji za vjerske poslove, Pazin, 1. studenog 1947.

60 Albino Simpliciano GOMIERO, *Nelle arene di Nerone. Diario di galera*, CENS, Milano, 1995., str. 30-31.

61 Berard BARČIĆ, Pedeseta obljetnica 'slučaja' samostana sv. Antuna u Puli, u: *Istarska Danica* 1997., str. 90-91.

jančić iz pazinskog samostana, kao i neki civili bliski fratrima. Svi uhićeni optuženi su za špijunažu i dostavljanje informacija »za neku stranu državu«. ⁶²

Sudski proces protiv optuženih vođen je od 19. do 22. prosinca 1947. godine u prostorijama Osnovne škole Giusuè Carduci, s tim da je dan prije početka procesa oslobođen Kornelije Hrelja zbog nedostatka dokaza. Sudac Josip Dorčić izrekao je 23. prosinca presudu: svi fratri proglašeni su krivima i osuđeni su na zatvorske kazne od 16 godina (Gomiero) do 3 godine (Bellato). Točno na Božić 1947. u *Glasi Istre* pojavio se članak o presudi franjevcima, »agentima špijunske službe«. ⁶³ Nakon izrečene presude fratri su odvedeni u zatvor Zolog kod Ljubljane, a potom u Lepoglavu i, na kraju, u Staru Gradšku. Samostan je zaplijenjen kao imovina narodnih neprijatelja, a crkva zatvorena. Ljeti 1949. fratri su pušteni na slobodu u zamjenu za neke slovenske i hrvatske zarobljenike. Jedino je pater Kocijančić morao do kraja »odraditi« kaznu. ⁶⁴

Benediktinski samostan u Dajli kod Novigrada s »uzor imanjem« od 586 ha obradive površine prve nevolje s novom vlašću počinje doživljavati potkraj 1945. godine. Odbijanje Ambrogija Bizzara, člana dajlske redovničke zajednice, da uđe u mjesni NOO kao predstavnik klera bio je razlogom za pljačkaški upad u samostan. Njegovo odbijanje protumačeno je kao reakcionarno djelovanje čitave samostanske zajednice, zbog čega je »na oku« trebalo držati i ostale redovnike kako svojim idejama ne bi zarazili okolne vjernike. Kad već nije bilo konkretnih dokaza protiv redovnika, zamjeralo im se izrabljivanje kolona na njihovim posjedima, iako su samostanski koloni živjeli sasvim pristojno, što će se očitovati i njihovom obranom redovnika, njihove osobne i imovinske sigurnosti. ⁶⁵

U ožujku 1946., prigodom posjeta Savezničke komisije za razgraničenje Istre, neki su novinari članovima Komisije predložili posjet samostanu u Dajli. U mjesnom NO-u to je protumačeno kao

62 Albino Simpliciano GOMIERO, *Nelle arene di Nerone*, str. 35.

63 *Glasi Istre*, br. 43, Rijeka, 25. prosinca 1947., str. 2.

64 Berard BARČIĆ, *Poratna sjećanja*, str. 59.

65 Giuseppe TAMBURRINO, *I Benedettini di Daila e S. Onofrio in Istria: ultime vicende (1940.-1950.)*, Abbazia di Praglia, Praglia, 1997., str. 31-32.

želja redovnika da se sastanu s članovima Komisije kako bi im iznijeli »optužbe« na račun nove vlasti zbog njihova teška položaja, ali istog položaja Crkve u Istri. Protiv »protunarodnog« rada redovnika odmah su inscenirane manifestacije. Pod dojmom tih manifestacija neki su redovnici i koloni pobjegli u Trst.⁶⁶

Nakon nekoliko upada i pljački samostana, 19. prosinca 1946. na stranicama *Glasa Istre* pojavio se članak pod naslovom »Ostaci fašizma u samostanu Dajla kod Umaga«. Kao i svi onodobni članci o Crkvi, tako je i ovaj nastojao u što gorem svjetlu prikazati djelovanje benediktinaca u Dajli, kao dijela vatikanske zavjere.⁶⁷ I dok su optužbe na stranicama *Glasa Istre* bile daljnja priprava za konačan obračun sa zajednicom u Dajli, tri provale tijekom kolovoza 1947. godine predstavljale su bližu pripravu za taj obračun. Prije samog uhićenja sve četvorice redovnika 29. kolovoza 1947., Mjesni NO organizirao je protestne »mitinge« protiv redovnika u kojima su sudjelovali, na brzinu skupljeni, seljaci iz okolnih mjesta.⁶⁸

U bujskom, potom u koparskom zatvoru dajlski su fratri boravili od uhićenja do pokretanja sudskog procesa pred Okružnim sudom u Kopru 21. veljače 1948. godine.⁶⁹ Izricanjem presude 5. ožujka 1948. završen je ovaj, kako će pokazati kasnije pravne analize, montirani sudski proces.⁷⁰ Svi optuženi redovnici: Teodor Amato,⁷¹ Alfonso del Signore, Ambrogio Ottavio Bizzari, Benedetto Segatori i Mauro Leilo osuđeni su na gubitak slobode i prisilan rad u trajanju od četiri mjeseca do godinu i pol. Svi su optuženi zbog bavljenja privrednim kriminalom – potajno prebacivanje poljoprivrednih proizvoda u Italiju, skrivanje energenata i poljoprivrednih strojeva, ilegalno nabavljanje jugolira i lira te lažno prikazivanje samostanskih poljoprivrednih prinosa.⁷² Samostanski posjedi su, kao vlasništvo

66 *Isto*, str. 35.

67 *Glas Istre*, br. 405, Rijeka, 19. prosinca 1946., str. 2.

68 Giuseppe TAMBURRINO, *I Benedettini di Daila*, str. 43-44.

69 *Isto*, str. 51.

70 Sentenza di abrogazione della condanna dei monaci, tribunale della Contea, No K-5/9, Pola, 17 febbraio 1997. Poništenje presude, prijevod na talijanski jezik, prema: Giuseppe TAMBURRINO, *I Benedettini di Daila*, str. 88-106.

71 Suden u odsutnosti, nalazio se u Italiji.

72 Sentenza di condanna dei monaci e di confisca dei beni di Daila, Tribunale Popolare Circondariale Capodistria, il 5 marzo 1948. Prijevod presude na talijanski jezik. Prema: Giuseppe TAMBURRI-

narodnih neprijatelja, odmah konfiscirani i stavljeni na raspolaganje »narodnoj vlasti«. Reorganizirano na komunističkim zadružnim načelima samostansko uzor-imanje ubrzo je doživjelo svoju devastaciju i propast.

S imovinsko-pravnim problemima i pitanjem osobne sigurnosti suočile su se i ženske redovničke zajednice u kojima su, gotovo odreda, sestre bile Talijanke, dok su Hrvatice i Slovenke u tim samostanima bile prava rijetkost. U valu dramatičnog i tragičnoga talijanskog egzodusa iz Istre koji je, s jedne strane, bio posljedica represije komunističkog režima, a s druge dragovoljnog optiranja za Italiju, talijanske redovnice napuštaju svoje samostane. Tijekom 1946. i 1947. oko 250 talijanskih redovnica, među njima i poneka Hrvatica i Slovenka, napušta Istru i odlazi u Italiju.⁷³ Neke su prije odlaska željele namjenski ostaviti svoje kuće, kao one »Sacri Cuori – Presvetih Srdaca« iz Pule koje su svoje dvije zgrade ostavile »Zboru«, što je na sudu i pisano ovjereno. Očekivanja Bože Milanovića da će narodna vlast uvažiti darovnicu sestara izjalovila su se. Samostan i pripadajući mu vrt proglašeni su općenarodnom imovinom.⁷⁴ U Lovranu su talijanske sestre držale internat za 30-ak djevojčica. Riječki biskup Ugo Camozzo plašio se da vlast ne stavi internat u kategoriju narodnog imanja i tako onemogućiti dolazak hrvatskih sestara pa je zamolio talijanske sestre da ostanu u Lovranu. Redovnice kongregacije sv. Gaetana u Rovinju su držale internat za talijanske gimnazijalke. Tek što su redovnice otišle u Italiju, nova vlast preuzela je internat i odmah uklonila sve križeve iz internatskih prostorija. Ravnatelj je ovu mjeru opravdavao rastavom države od Crkve. Na insistiranje učenica ipak je dopustio povratak križeva, ali samo iznad kreveta u spavaćim sobama.⁷⁵ Božo Milanović uspio je preko Komisije za vjerska pitanja u Zagrebu isposlovati da hrvatske redovnice preuzmu neke od napuštenih redovničkih kuća.⁷⁶

NO, *I Benedettini di Daila*, str. 72-87.

73 Ivan GRAH, Poratna sudbina talijanskih časnih sestara, u: *Istarska Danica*, Pazin, 2007., str. 175.

74 AH IKD, OFD Milanović, Pismo B. Milanovića Komisiji za vjerske poslove u Zagrebu, Pazin, 28. veljače 1947.

75 AH IKD, OFD Milanović, Izvještaj Komisiji za vjerske poslove u Zagrebu, Pazin, 8. travnja 1947.

76 Ivan GRAH, Poratna sudbina, str. 175.

Imovinsko-pravna nesigurnost

Samovolja lokalne vlasti očitovala se i u oporezivanju kako svećenika osobno tako i crkvenih nadarbina. Neposredno po završetku rata porezni organi tretirali su svećenike kao službenike Crkve. Kao službenici plaćali su »službenički porez« na prihode od tzv. »činodejstva«, dok drugi službenici nisu plaćali taj isti porez. Pravilnik o tumačenju Zakona o neposrednim porezima od 26. listopada 1945. donosi sljedeće objašnjenje: »Kao prihodi radnika i namještenika koji podliježu porezu po odbitku smatraju se: plate, dodaci na plate svake vrste, honorari nagrade, remuneracije, gratifikacije, sedničke i dežurne dnevnice, ispitne takse, štolarine (lukno i redovina) i druge slične nagrade, prihodi od sveštenečkih činodejstava smatraju se kao takovi i podležu porezu po odbitku.«⁷⁷ I upute iz prosinca 1948. sadrže slične odredbe.⁷⁸ Nepridržavanje jasnih zakonskih odredaba o utvrđivanju i kategorizaciji poreza na dohodak dovelo je do toga da su svećenici, iako svrstani u kategoriju činovnika, oporezivani prema skali za poljoprivredna domaćinstva. Prihodi od nadarbina kao dio svećeničke plaće nisu oporezivani po toj osnovi nego po osnovi prihoda od ostalih zanimanja, a ta kategorija poreza bila je znatno veća od onoga na plaću.⁷⁹

U kolovozu 1947., dok se upravitelj župe Fažana Valentin Cukarić nalazio u zatvoru, optužen zbog financijskih makinacija, u župnu kuću, uknjiženu kao »crkveno dobro«, trebala je useliti milicija. Dolazak milicije u Fažanu bio je vezan uz jačanje sigurnosti prema Zoni A pod angloameričkom upravom (Pula s okolicom). Zbog predviđene prenamjene župni ured i arhiv premješteni su u privatnu kuću. Kako do useljenja milicije ipak nije došlo, jer je Pula Pariškim mirovnim ugovorom pripala Jugoslaviji, upravitelj župe Cukarić uzalud je od vlasti tražio da se kuća vrati Crkvi. Godine 1949. kuća je predana na korištenje upravi otočja Brijuni koji su je preuredili za potrebe svojih radnika, a 1954. kuću je preuzela Stambena uprava te

⁷⁷ *Službeni list FNRJ*, br. 25, Beograd, 26. ožujka 1946.

⁷⁸ *Službeni list FNRJ*, br. 108, Beograd, 15. prosinca 1948.

⁷⁹ AH IKD, OFD Milanović, fasc: M9A122, Promemorija o nepravilnostima i nelogičnom odmjeravanju poreza crkvenim ustanovama. Autor promemorije nije poznat. Milanović pretpostavlja da je to bio Antun Marčac koji je kao pravnik pomagao Crkvi u pravnim poslovima.

je uredila tri stana. Cukarić je intervenirao kod Stambene uprave tražeći da se barem jedna soba ostavi za župne potrebe. No nikad nije dobio odgovor. Zbog opasnosti od provala u kuću u koju je prenesen župni ured i arhiv, Cukarić je 1957. dokumente obaju ureda premjestio u sakristiju župne crkve.⁸⁰

U pograničnoj zoni u župne su se kuće privremeno useljavali vojnici. Iza njih je, nakon što su ih napustili, ostajala tolika materijalna šteta da neke više nisu bile za stanovanje. Tako su u župnoj kući u Gradini (kotar Buzet) od veljače do listopada 1947. boravili vojnici pogranične narodne straže. Za to kratko vrijeme razbili su kipove jaslica i Kristov kip, pohranjene na tavanu kuće. Nestale su četiri grede, četiri daske, 2 stolice, deset ključeva, razbijeno je pet stakala. Ukupna šteta iznosila je 5000 dinara. Zgrada župnog stana u Šterni (kotar Buzet) oduzeta je župi odlukom Agrarne komisije općine Buje 31. siječnja 1947. i dana na upravu Mjesnom NO-u Oprtalj. Ovaj je u kuću uselio graničarsku vojnu posadu koja će u kući ostati do kraja 1950. Vojnici su za svog trogodišnjeg boravka župnu kuću toliko devastirali da je ona nakon njihova odlaska bila neupotrebljiva za stanovanje. Prozori i vrata bili su razbijeni, podovi spaljeni, a inventar ili odnesen ili uništen. Slična sudbina zadesila je i župnu zgradu u Završju (kotar Buzet). Granična posada koja se uselila krajem 1947. i tu ostala do početka 1950. za nešto više od dvije godine uspjela je uništiti sav inventar, razbiti vrata i prozore, tako da su bili neophodni popravci ako se tu htjelo stanovati. U Taru (kotar Poreč) situacija je navlas identična onoj u Šterni ili Završju. Dvogodišnji boravak vojske potpuno je demolirao župnu kuću.⁸¹

Visoki zvonik crkve sv. Eufemije u Rovinju, koja se nalazi na uzvisini iznad grada, služio je od 1947. do 1952. kao stražarnica odakle su vojnici jugoslavenske mornarice slali signale drugim obalnim stražarnicama. Na zvonik se moglo ući samo kroz crkvu. Kako bi se mogla obaviti smjena straže, crkva je morala biti dano-noćno otvorena. Na taj su način crkveni predmeti, od kojih su neki

80 BAP, Župa Fažana, Fond poslije 1945., Župni ured Fažana, br. 5/61 od 26. srpnja 1961.

81 Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (dalje: HDA), Fond Komisije za vjerska pitanja (dalje: FKVP), kut: 139, fasc: Opći spisi 71-4377, Apostolski administrator Porečko-pulski i Pazinski, broj: 74/52, Pazin, 22. siječnja 1952.

imali i umjetničku vrijednost, bili izloženi opasnosti krađe. Osim toga, vojnici su svojim ulascima i izlascima znali ometati obrede u crkvi. Biskup Nežić je Generalštabu JA predložio da vojnici napuste zvonik i smjeste se na neko drugo mjesto u Rovinju ili, ako je za potrebe vojske zvonik već neophodan, da se proširenjem donjeg prozora napravi izvana ulaz na zvonik.⁸² Nakon nekoliko mjeseci uzaludnog čekanja odgovora Generalštaba, Nežić se obratio Komisiji za vjerske poslove da podsjeti Generalštab na njegov dopis vezan uz boravak vojske na rovinjskom zvoniku.⁸³ Nežićev brzojav, uskoro poslan Komisiji za vjerske poslove, »Rovinjski zvonik oslobođen«, bio je dokaz uspješnosti intervencije Komisije kod Generalštaba.⁸⁴

ONOI je 26. studenog 1946. donio »Odluku o uređenju agrarnih odnosa i poništenje dražbi na području ONOI-a za Istru«. Ovom Odlukom u Istri se ukidaju kolonatski odnosi⁸⁵ bez obzira na njihovo trajanje, a napoličarski⁸⁶ i drugi zakupnički odnosi razrješuju se ako su trajali duže od 15 godina, računajući od 8. rujna 1943. unazad, dok se sve dražbe izvršene u vrijeme fašizma od 1922. godine, ako su imale za cilj uništavanje domaćeg slavenskog stanovništva, poništavaju.⁸⁷ Na taj način seljaci – koloni postaju vlasnici zemlje, a napoličari i druge vrste zakupnika to su postajali ako su zemlju obrađivali 15 godina i više. Početkom 1947. Izvršni odbor ONOI-a

82 HDA, FKVP, kut: 139, fasc: Opći spisi 71-4377, Porečko-pulski biskupski ordinarijat, broj: 732/51, Pazin, 19. rujna 1951.

83 HDA, FKVP, kut: 139, fasc: 71-4377, Apostolski administrator Porečko-pulski i Pazinski, broj: 63/1952, Pazin, 22. siječnja 1952.

84 IHDA, FKVP, kut: 139, fasc: 71-4377, Brzojav, 16. veljače 1952.

85 Kolonat je vrsta ugovora o zakupu kojim vlasnik zemljišta na određeno vrijeme daje zemlju na obradu slobodnom seljaku (kolonu). Ovaj se obvezuje da će zemlju obrađivati kao «dobar težak» te da će vlasniku davati dio uroda, kako je to precizno naznačeno u ugovoru. Budući da je kolonat tretiran kao privatno-pravni ugovor, zadržao se u Dalmaciji i Istri (posebno nekadašnjem mletačkom dijelu Istre) sve do 1946. godine. Vladimir PEZO (ur.), *Pravni leksikon*, Zagreb, 2007., str. 596.

86 Slično kao i u kolonatu, vlasnik daje drugome zemlju na obradu. Obradivač (napoličar) obvezuje se vlasniku dati dio uroda, obično je to polovica, odakle je i došao naziv napoličarstvo. O pravnoj naravi napoličarstva postoje različita mišljenja, od toga da se radi o ugovoru o zakupu, ortaštvu do toga da je to ugovor *sui generis*. Vladimir PEZO (ur.), *Pravni leksikon*, str. 784.

87 Odluka o uređenju agrarnih odnosa i poništenje dražbi na području Oblasnog NO-a za Istru, *Službeni list DFJ*, br. 19, 1. prosinca 1946., HR-DAPA-80, Oblasna agrarna komisija, kut: 1, fasc: Spisi 2-100, Oblasna agrarna komisija, Odjel šumarstva i šumske industrije, broj: 107/47, Labin, 15. siječnja 1947.

imenovao je sedam članova Oblasne agrarne komisije. Za predsjednika je imenovan Vjekoslav Ladavac.⁸⁸

Provođenje Odluke povjerava se Oblasnoj agrarnoj komisiji i kotarskim agrarnim komisijama koje je tek trebalo osnovati. Predviđalo se da će šume, pašnjaci i livade, koji će agrarnom reformom biti oduzeti dotadašnjim vlasnicima, prijeći u vlasništvo mjesnih NO-a. To je dovelo do nekontrolirane sječe šuma od strane dojučerašnjih vlasnika, ali i zakupaca tih šuma. Kako bi se doskočilo devastaciji šuma, ONOI je donio naredbu »o najstrožoj zabrani« sječe drveća bilo u šumi bilo na livadama ili pašnjacima bez dozvole nadležnog NO-a.⁸⁹

Odluka ONOI-a od 26. studenog 1946. izazvala je uznemirenost među istarskim biskupima i svećenicima, strahovalo se da bi Crkva u Istri mogla ostati skoro bez ikakvih posjeda. Razlog tome je, s jedne strane, što većina crkvenih posjeda u Istri nije obrađivana u režiji vlasnika (župnika, biskupije ili samostana) nego je davana u razne vrste zakupa, a s druge strane, sve do potpisivanja mirovnog sporazuma s Italijom, nije se mogao primijeniti jugoslavenski Zakon o agrarnoj reformi, odnosno hrvatski Zakon o provođenju agrarne reforme, koji je Crkvi dopuštao zemljišni maksimum od 10 ha.⁹⁰

Podatci crkvene provenijencije pokazuju da je Katolička Crkva na području Pazinskog dekanata, prije agrarne reforme, bila vlasnik zemljišta površine 40 ha, 41 ar, 74 m². U agrarnoj reformi od 1946. do 1948. oduzeto joj je 245 ha, 31 ar, 1 m². Prema državnim statistikama, na istome području Crkva je imala posjede veličine 298 ha, od čega joj je agrarnom reformom oduzeto samo 31 ha i 50 ari. Nesrazmjer crkvenih i službenih statistika moguće je tumačiti time da službeni podatci Kotarske agrarne komisije Motovun obuhvaćaju vrijeme do početka 1947. jer je kotar Motovun ukinut u ožujku

88 HR-DAPA-80, Oblasna agrarna komisija, kut: 1, fasc: Spisi 301-399, ONO za Istru, Tajništvo, broj: 302, Labin, 2. siječnja 1947.

89 HR-DAPA-80, Oblasna agrarna komisija, kut: 1, fasc: Spisi 2-100, ONO za Istru, Odjel šumarstva i šumske industrije, broj: 107/47, Labin, 15. siječnja 1947.

90 *Narodne novine*, br. 80, Zagreb, 26. studenog 1945. HR-DAPA-80, Oblasna agrarna komisija, kut: 2, fasc: Pregled stanja crkvenih posjeda Kotarske agrarne komisije Motovun za godinu 1947.

BAP, Fond poslije 1945., Župa Pićan, Fond poslije 1945., Poslijeratni spisi, Parcele zemljišta pićanskih.

1947., a crkveno obuhvaćaju još čitave dvije godine: 1947. i 1948. S druge strane, izgleda da su prisutne i dvije metodologije: crkvena koja prikazuje sve oduzeto, a službena vjerojatno samo ono što je prešlo u zemljišni fond, ali ne i ono što su dobili koloni i napoličari. U svemu ne treba zanemariti nastojanje kojim se službenim podatcima namjerno ublažavalo mjere agrarne reforme prema Crkvi.⁹¹

Zaključak

Za samo dvije i pol godine života pod zvijezdom petokrakom (od sredine 1945. do kraja 1947.), kao znakom novog vremena, Katolička Crkva u Istri bila je istraumatizirana raznim oblicima progona, sve do fizičkih likvidacija. Umjesto obećane slobode i blagostanja, u praksi je carevala represija prema drugim i drugačijim te opća materijalna bijeda. Iako je car bio gol, o tome se nije smjelo govoriti. Jedina stvarnost nad kojom državni aparat nije imao kontrolu bila je Crkva. Sama ta činjenica bila je dovoljna da se na Crkvu gleda kao na protivnika, uvijek spremnog na podrivanje državne vlasti i društvenog poretka. Unatoč zaslugama istarskoga svećenstva u borbi za sjedinjenje Istre s maticom Hrvatskom i njegovoj benevolentnosti prema vlasti, ta se ista vlast, kako na državnoj tako i na lokalnoj razini, nije uspijevala osloboditi svoje ideološke, komunističko-ateističke matrice, iz koje je onda izvirao pogled i praktično ponašanje prema Crkvi kao »unutarnjem neprijatelju«, uvijek spremnom, u sprezi s »vanjskim neprijateljem« (Vatikanom), predvodnikom međunarodne reakcije, podrivati i rušiti državnu vlast i društveni poredak. Taj temeljni određujući stav prema Crkvi nije uspijevala prekriti ni idilična slika koja je stvarana prema van. Svećenici, naime, sudjeluju u općenarodnim slavljinama, pozdravljaju narod sa svečano urešenih tribina, a uglednici nove vlasti mogli su se vidjeti na vjerskim manifestacijama, primjerice na tijelovskim procesijama.

Ako je vrijeme od sredine 1945. do kraja 1946. godine vrijeme taktiziranja tzv. »narodne vlasti« prema Crkvi, koje karakterizira sitno popuštanje i krupno stezanje, podrška narodnoj Crkvi (niže svećenstvo) i osude hijerarhije, diferencijacija među svećenicima prema

91 BAP, Fond poslije 1945., Župe Pazinskog dekanata.

nacionalnoj pripadnosti i kooperativnosti prema vlasti, onda je čitava 1947. obilježena izravnim pritiskom na Crkvu kao takvu. Rezultati tog pritiska sve su češći sudski procesi i razni oblici progonstva Crkve, koji će svoj vrhunac doživjeti u zločinu u Lanišću, kada je ubijen mladi svećenik Miroslav Bulešić. Sve to bilo je uvjetovano, s jedne strane spoznajom da se nije uspjela uspostaviti kontrola Crkve iznutra preko svećeničkog društva, a s druge uvjerenjem da je potpisivanjem mira u Parizu 10. veljače 1947. okončana prva faza diplomatske borbe u kojoj je svećenstvo izvršilo svoju ulogu. Sada nastupa novo vrijeme u kojemu ta podrška neće biti toliko bitna. Na kraju ne treba zanemariti ni činjenicu da su, prema priznanju jednog od vodećih istarskih političara toga vremena, na mnoge vodeće položaje došle nesposobne osobe. Drukčije kazano, bili su to neobrazovani, ali podobni boljševici kojima su jednako smetali istarski narodnjaci i istarski svećenici.

Progoni i stradanja Katoličke Crkve u Istri izneseni u ovome članku samo su skica i poticaj za jedno sveobuhvatno istraživanje koje bi trebalo obuhvatiti sljedeća pitanja: potiskivanje vjeronauka iz školskog sustava, nepoštivanje crkvenog vlasništva, oduzimanje crkvenih posjeda, neprimjereno visoki porezi svećenicima i crkvenim ustanovama, svetogrđe, problemi s podjelom sakramenata, posebno krštenja i vjenčanja, dvostruka cenzura pučkog kalendara *Istarska Danica*, zabrana lista *Gore srca*, zabrana održavanja procesija, oduzimanje matičnih knjiga, ometanje bolničkoga pastorala, dobrovoljne radne akcije u funkciji formiranja modalne socijalističke ličnosti. Odgovori na sva navedena pitanja mogu se naći u arhivskim vrelima. Međutim, o tihim, »u četiri oka«, nigdje zapisanim, pritiscima i ucjenama i klerika i laika, ovih potonjih samo zato što su nedjeljom odlazili na misu, družili se sa župnikom ili im je možda sin bio u Pazinskom sjemeništu, može se samo pretpostavljati.

PERSECUTIONS AND SUFFERINGS OF THE CATHOLIC CHURCH IN THE DIOCESE OF POREČ AND PULA (1945 – 1947)

Summary

The Istrian region of the zone B after the war became a part of the newly formed Yugoslavia. The civil authority was constituted by the National Liberation Committees, on the level of district, city and villages. There was also a regional National Liberation Committee for Istria. The entire society was controlled by the omnipotent Communist Party, with the help of the omnipresent secret police (OZNA), which afterwards changed the name in UDBA (State Security Administration).

During the period that preceded the peace treaty with Italy, the Military administration of the Yugoslav army had to supervise the implementation of the former i.e. Italian Laws. But, the new administration was implementing new communist revolutionary laws, which started the persecution of the Catholic Church in Istria.

All the persecutions and sufferings of the Church in Istria were the consequence of the communist model of government, which nurtured itself with the help of imaginary internal and external enemies, always in a need for an absolute control over the entire social life. The Catholic Church in Istria was by itself an 'enemy' from within, subordinated to the Vatican - the external enemy. Since it was difficult to monitor it with ordinary methods, repression and persecutions were the only way to control the Church.

Key words: Istria, Catholic Church, „the government of the people“, persecutions, sufferings.